

A kommunista egyházpolitika szakaszai Magyarországon 1948-tól 1964-ig

Az 1947/48-as hatalomátvételt követően a kiépülő kommunista diktatúra első számú ellenfelének tartotta a rendszer hivatalos ideológiájával szembenálló, ugyanakkor legális keretek között működő, jelentős társadalmi befolyással és saját intézményi háttérrel rendelkező történelmi egyházakat. A „szekularizált népboldogítás” igényével fellépő kommunista pártot eredendően harcos ateizmus és egyházellenesség jellemezte, egyrészt azért, mert a vallást és az egyházakat a marxi hagyomány alapján idejétmúlt, reakciós társadalmi képződménynek tekintette, másrészt azért, mert éppen az egyházak jelentettek konkurenciát számára a „lelkek” megnyerésében. Miután a hatalomra került kommunista párt felszámolta a polgári rend szinte valamennyi elemét, csak egyetlen jelentős szervezett erő maradt, amit nem sikerült felszámolnia és alávetnie: a keresztény vallás és az egyházak. Ebből fakadóan váltak 1948-tól az első számú ideológiai és politikai ellenféllé az egyházak és az egyháziak, az ún. klerikális reakció. De a történelmi egyházakon belül is megkülönböztették a katolikus egyházat, mint fő belső ellenséget, s ez nem független attól, hogy a Vatikánt az USA vezette „imperialista tömb” szövetségének tekintették (Binder, 2010. 30).

A szűkebb értelemben vett Rákosi-korszak (1948–1953) idején, amikor Rákosi pártfőtitkárként, illetve kormányfőként irányította az országot, az egyházpolitika fő célja a teljes „egyházatalánítás”, az egyházak megsemmisítése volt, azaz belátható időn belül, mintegy 20 év alatt felszámolni a vallásosságot és annak hordozóit, az egyházakat. A kommunista párt az egyházak megtörésének lényegében hasonló forgatókönyvét alkalmazta Magyarországon, mint Kelet-Közép-Európa szovjet befolyás alá került többi országaiban, követve a sztálini mintát: 1. az egyházak gazdasági hatalmának felszámolása 2. az egyházak közéleti és politikai tevékenységének visszaszorítása 3. az egyházak oktató-nevelő pozícióinak megszüntetése (Lásd bővebben: Balogh, 2008. 49–60). Ehhez járult még a folyamatos vallás- és egyházellenes propaganda, a papnevelés és a hitoktatás korlátozása, a felekezeti jellegű egyesületek és szociális intézmények felszámolása, az egyházak belső megosztása a békepapi mozgalom megszervezésével, valamint az egyházügyi hivatalok felállítása az egyházpolitikai döntések hatékony végrehajtása és az egyházi élet kontrollja érdekében. Magyarországon 1951-ben szervezték meg az Állami Egyházügyi Hivatalt (továbbiakban: ÁEH), míg Romániában és Csehszlovákiában már 1948-ban, illetve 1949-ben sor került erre (Gárdonyi, 2010).

Rákosi azt nyilatkozta az ÁEH létrehozatalakor, hogy a hivatal fontos feladata az egyházakon belül folyó munka „kézben tartása” és a klerikális reakció folyamatos ellenőrzése.¹ A pártvezetés úgy értékelte az ÁEH megalakítását, hogy ezzel sikerült megteremteni „azt az állami operatív szervet, mely alkalmas a klérus tevékenységének hivatali ellenőrzésére és részben politikai irányítására”.² Rákosi és a legfelső pártvezetés az egyházpolitikai szándékait az ÁEH a pártszervekkel, a rendőrhatalommal és az Államvédelmi Hatósággal együttműködve valósította meg. Az állam igényt tartott a katolikus egyházzal kapcsolatban a főkegyúri jog, illetve a többi egyház és felekezet felett gyakorolt főfelügyeleti jog fenntartására is.³ Ez azt jelentette, hogy az Elnöki Tanács előzetes hozzájárulása kellett az egyházi tisztségek betöltéséhez, az érsektől a segédlelkészig. Ezt a jogát az Elnöki Tanács az ÁEH-n keresztül gyakorolta. Az ÁEH kiépítette országos szervezetét: minden megyei tanács mellett működött egy apparátussal is rendelkező ún. egyházügyi megbízott, s az állam minden püspöki központba (evangélikusba és reformátusba éppúgy, mint a katolikusba) miniszteri biztost nevezett ki, akiket „bajuszos püspököknek” csúfoltak. Ezt a totális ellenőrzést a Rákosi-korszakban az egyházak megfélemlítése és brutális hatalmi eszközökkel való megtörése egészítette ki. Egyszerű papok, szerzetesek meghurcolása mellett hivatalban lévő egyházfők házi őrizetbe vétele, letartóztatása, internálása, börtönbe zárása, sőt likvidálása is előfordult. Ugyanakkor a katolikus püspökök elmozdítása az államhatalom számára nem volt könnyen megoldható ügy, ez ugyanis kizárólag a Vatikán joga volt, így a hatalom csak a hivatalban lévők működését tudta megakadályozni. A protestáns egyházakban különféle manipulációkkal elérték, hogy az egyházi fórumok maguk mozdítsák el a Rákosiéknak nem tetsző vezetőket, és helyükbe együttműködők, kollaborálók kerüljenek. Míg a protestáns felekezetek vezetésében bekövetkező változások biztosították a hatalom kiszolgálását, a katolikus egyházban nem tudtak ehhez hasonló főpapi kart kreálni, ezért a megosztás politikájához folyamodtak: életre hívták a katolikus békepapi mozgalmat, amely a főpapsággal szemben a kommunista hatalommal való együttműködést szorgalmazta.

Rákosi Mátyás, aki személyesen irányította az MDP kíméletlen egyházellenes hadjáratát, úgy tekintett a tömegbefolyással bíró egyházakra, főként a többségi felekezetre, a katolikus egyházra, mint egy politikai pártra, s a többi pártalakulathoz hasonlóan akarta azt felszámolni (Gyarmati, 2010). Rossz kiindulópontja miatt

¹ MOL M – KS 276. f. 52/17. ó. e. Az MDP KV ülésének jegyzőkönyve (1951. május 22.). 18.

² MOL M – KS 276. f. 54/155. ó. e. Az MDP KV Titkárság ülésének jegyzőkönyve (1951. augusztus 8.), 8.

³ 1951. évi 20. számú törvényerejű rendelet. Magyar Közlöny 1951. július 4. 101. szám.

azonban Rákosi alaposan melléfogott: a pártokhoz képest sokkal tradicionálisabb és szervezettebb beágyazottsággal bíró egyházakat a legagresszívebb módszerekkel sem sikerült kiiktatni a társadalmi életből, legfeljebb meggyengíteni és megregulázni.

A Nagy Imre-féle „új irányvonal” (1953–1955) időszakában „némileg csökkent az egyházi élet elnyomása”, enyhültek az egyházakkal szembeni adminisztratív korlátozások (Köbel, 2005). Sztálin halála után, 1953 nyarán szovjet parancsra Rákosi helyett Nagy Imre lett a miniszterelnök, aki a kommunista rendszer keretein belül maradvá, korrekciós reformpolitikát kísérelt meg. Rövid, még két évig sem tartó kormányfői működése alatt enyhített a diktatúra erőszakos jellegén, s ez kihatott az egyházpolitikára is. A változást jelezte, hogy a kormány utasítására 1953 augusztusában hittan-pótbekérásokat tartottak, majd október végén tárgyalásra került sor Nagy Imre és a katolikus püspöki kar között. Ennek eredményeként a hittankönyveket ismét kiadták, az egyházak anyagi támogatását nem csökkentette az állam, s a kormány ígéretet tett rá, hogy a hitoktatás körüli szabálytalanságokat kiküszöböli. Ez az enyhülés nem jelentett gyökeresen új kereteket az egyházak számára: az állam továbbra is beavatkozott az életükbe, s a vallást ellenséges ideológiának tekintette. Viszont kezdett kialakulni egy lojális egyházi réteg, s kirajzolódni látszott az egyházak megengedett működési köre (Köbel, 2005). 1954-ben egy párthatározat alapján sor került például az egyházi könyvkiadás limitálására, s a politikai rendszert támogató egyházi körlevelek, nyilatkozatok, cikkek láttak napvilágot. Az 1954 őszén megalakult Hazafias Népfront országos elnökségébe választották Czapik Gyula egri érseket. A lojális egyházi személyek számára elérhetővé tették az állami vezetőknek járó egyes kiváltságokat (például a Kútvölgyi kórház és rendelőintézet igénybevételét). A hatalom és az egyházak együttműködésének első jelei figyelhetők meg ebben az időszakban, s ezek – meglátásom szerint – a Kádár-korszak 1958 utáni egyházpolitikájának előképét jelentik.

Az 1955 és 1956 közötti visszarendeződés idején a Rákosi-féle egyházpolitika és annak intézményei egy rövid időre újabb megerősítést kaptak. Amikor a pártvezetői pozícióját megőrző Rákosi 1955 tavaszán Nagy Imre reformvonalát szovjet támogatással megbuktatta, az MDP vezetősége Nagy egyházpolitikáját is túlzottan megengedőnek és „jobbaldalinak” minősítette. A párt titkársága elítélte a Nagy Imre-féle engedelmeyeket, az ÁEH-t és a belügyminisztériumot pedig újra az egyházi reakció elleni harcra ösztönözte (Balogh, 1997).

Az 1956-os forradalom és szabadságharc időszakában a kommunista egyházpolitika tulajdonképpen „szünetelt”: a korábbi egyházpolitikai vonal megbukott, sőt a párt

(az MDP) is szétesett. Az első napokban, amíg az MDP központi szervei úgy-ahogy működtek, nem az egyházpolitika volt a legfőbb a gondjuk, később pedig egyre kevésbé tudtak hatást gyakorolni az egyházakra, s a vallásos tömegekre. Igaz, hogy a forradalmi események alakulásában az egyházaknak sem volt meghatározó szerepük, kivéve Mindszenty József bíboros fellépését. Október végén – november elején viharos gyorsasággal nőtt az újból megjelenő kereszténydemokrácia bázisa, amiben a szocialista-kommunista eszmékben, s a fennálló rendszerben való csalódás mellett az is szerepet játszott, hogy a lakosság többsége hívő keresztény volt, s ragaszkodott egyházához, papjaihoz és az általuk képviselt erkölcsi normákhoz, társadalmi ideálokhoz. A forradalom alatt szabadságukat visszanyerő közösségek megnyilvánulásai bizonyítják: ezeket a normákat és ideálokat az egyház- és vallásellenes hatalom nem tudta kiiktatni, s nem tudott helyükbe más értékeket állítani (Gergely, 2008). Egy 1958. áprilisi összesítés szerint a katolikus egyházból 57, a református egyházból 31, az evangélikus egyházból 13 államhoz lojális „békepapot” távolítottak el. A református és az evangélikus egyház kompromittálódott püspökei, világi főgondnoki és felügyelői sorban lemondtak a posztjukról (Balogh, 1997).

A Kádár-korszak első éveiben, 1956 végétől 1958-ig, a forradalom leverését követő hatalmi restauráció és megtorlás jegyében az 1956 előtti évekhez hasonló egyházüldözés folytatódott, főként a katolikus egyházzal szemben. Ezt elsősorban azzal indokolták, hogy több egyházmegyében „békepapok tömegeit teszik ki állásukból (...) a reakciós papok pedig egyre jobban bátorodnak és szemtelenednek”.⁴ Úgy vélték, hogy az eseményeket az amerikai követségre menekült Mindszenty bíboros mozgatta, aki a követségről tett további intézkedéseket a békepapok eltávolítására mindaddig, amíg az amerikaiak óhajára ezt be nem kellett szüntetnie (Gergely, 2008). A Kádár-kormány az egyházak vonatkozásában egyértelműen az 1956. október 23-a előtti állapotot tekintette status quo-nak, s ennek visszaállítására törekedett. A forradalom idején kiszabadult egyháziakat – legyenek azok katolikusok vagy protestánsok – ismét le tartóztatták, s le kellett tölteniük eredetileg kiszabott büntetésüket. Az 1956. októberi–novemberi lemondásokat – mivel azok az események kényszere alatt születtek – az Elnöki Tanács érvénytelennek nyilvánította. Személycserékkel a hatalom szemszögéből 1958-ra a reformátusoknál, majd az evangélikusoknál is helyreállt a „rend”, ám a katolikusoknál – Mindszenty lemondásának sikertelensége miatt - csak az 1970-es években érte el célját a Kádár-kormány (Balogh, 1997).

⁴ MOL-XIX-A-21-d-006/1956. Előterjesztés néhány egyházpolitikai kérdés rendezésére (Horváth János ÁEH-elnök).

A forradalom tanulsága a pártvezetés számára csak formális és taktikai engedményekkel járt, például azzal, hogy 1956. december 31-én felszámolták az Állami Egyházügyi Hivatal autonómiáját, és 1959-ig a Művelődésügyi Minisztérium egyik főosztályaként működött, ugyanazon személyek irányításával, akik korábban az egyházüldözést kezdeményezték, illetve végrehajtották. A stratégiai cél kezdetben ugyanaz volt, mint a Rákosi-korszakban: a vallás és az egyházak elszorítása. A Kádár-kormány 1957. január eleji nyilatkozata elvileg biztosította ugyan az egyházak szabadságát az 1948–1950-es egyezmények szerint, de ezzel egyidejűleg elvárta, hogy az egyházak működjenek közre a konszolidációban. Az egyházak szabadságának szóbeli biztosításával párhuzamosan 1957 januárjában az államhatalom felfüggesztette a gyülekezési szabadságot. Minden egyházi gyűléshez és rendkívüli összejövetelhez, s minden körlevélhez, sokszorosításhoz előzetes engedély kellett. Azokba a katolikus egyházmegyékbe, ahol a hatalom legerőteljesebbnek tartotta a békepapokkal szembeni fellépést (az esztergomi, a székesfehérvári és váci egyházmegye, valamint a Budapesti Helytartóság), miniszteri biztost neveztek ki.⁵ A minisztertanács határozatban mondta ki, hogy a pápai enciklikák, dekrétumok, körlevelek és rendelkezések csak az ÁEH engedélyével olvashatók fel. Miközben az állam a nyilvánosság felé az állam és az egyház szétválasztását és a vallásszabadság biztosítását hangoztatta, „a gyakorlatban az egyházak rendkívül aprólékos ellenőrzését, állami befolyásolását és tényleges gúzsbakötését valósította meg” (Balogh, 1997. 392).

A forradalom alatt történt gyors személycserék is megerősítették a pártvezetésben, hogy a legsürgetőbbben megoldandó egyházpolitikai feladat az egyházak feletti közvetlen hatalomgyakorlás megvalósítása. Így született meg az Elnöki Tanács 1957. március 24-én közzétett 1957. évi 22. sz. törvényerejű rendelete, amely – megsértve az 1948. és 1950. évi megállapodásokat – példátlan módon avatkozott be az egyházak életébe: a kisebb vidéki plébánosi és kápláni állások kivételével szinte minden papi állás betöltését és állásból való felmentést állami hozzájárulástól tette függővé, akárcsak a teológiai tanári vagy iskolaigazgatói kinevezéseket. A rendeletet visszamenőleges hatállyal, 1956. október 1-től léptették életbe, így utólag érvénytelenítették a forradalom alatti személyi változásokat. A protestáns egyházaknál az egyházkerületi szintű vezetők megválasztásához vagy elmozdításához az Elnöki Tanács előzetes hozzájárulását írták elő. Ezek a jogi lépések a jövőre nézve nagymértékben megkönnyítették a párt által kívánt személycserék megvalósítását és egy hatalomhoz lojális egyházi réteg kialakítását – nemcsak a vezetői szinten, hanem alacsonyabb posztokon is (Köbel 2005). A rendelet 1959. április 6-án megjelent végrehajtási utasítása már nem

⁵ MOL-M-KS-288-5/17. ő. e. MSZMP IB 1957. március 5-i ülésének jegyzőkönyve.

csupán kinevezési és egyetértési, hanem ún. kényszerkinevezési jogot is garantált az államnak. A rendelet és az utasítás tartalmazta a kinevezett eskütételi kötelezettségét. Ezzel a püspökök belkormányzati joga szinte minimálisra szűkült.

1958-ra a Kádár-kormánynak sikerült restaurálnia az 1956 előtti egyházpolitika legfontosabb elemeit. 1957 áprilisában megalakult az Országos Béketanács Református Bizottsága, május 24-én az Országos Béketanács Katolikus Békebizottsága, s emellett a katolikus püspöki kar létrehozta az Opus Pacis-t, aminek keretében maga szervezte a békemunkát (a püspökök így akarták elkerülni, hogy a békepapi mozgalom megossza a katolikus egyházat.)

Az 1958 és 1964 közötti időszak egyházpolitikáját egyfajta kettősség jellemezte: a Kádár-kormány már nemcsak visszaszorítani akarta a vallást és az egyházak befolyását, hanem saját hatalmi stabilizációja érdekében kompromisszumra törekedett az egyházakkal. A kormány nemzetközi elismertetése, az új gazdaságpolitikai tervek remélt sikere érdekében a Rákosi-érára jellemző likvidáló szándékú egyházüldözést fokozatosan felváltotta az egyházakkal megegyezést kereső népfrontpolitika. Kádár és köre felismerte azt a realitást, hogy adminisztratív eszközökkel nem szüntethető meg a vallás és nem számolhatók fel rövid időn belül az egyházak, ezért az egyházakat már nem megszüntetni akarták, mint Rákosi, hanem felhasználni egy új „szövetségi politika” jegyében. Kezdetben kiváltképp a mezőgazdaság szocialista átszervezésében igényelte a párt az egyházak pozitív állásfoglalását (Balogh, 1997).

Az MSZMP Politikai Bizottságának 1958. június 10-i határozatáról szóló tájékoztatóban fogalmazták meg a következő évtizedek egyházpolitikájának alaptézisét, miszerint: „Mivel az egyházak a szocializmus körülményei között is hosszú ideig létezni fognak, szükséges a szocialista állam és a különböző egyházak közötti együttműködés” (Balogh-Gergely, 2005. 1003). Ezt az új típusú szövetségi politikát szentesítette ezt követően a Politikai Bizottság 1958. július 22-i határozata. Ez kimondta: „a szocializmus építésének korszakában az egyházak még hosszú ideig fennmaradnak, ezért megsemmisítve a klerikális reakció ellenforradalmi kísérleteit, az egyházakkal pozitív együttműködésre törekszünk.”⁶ A határozat egyértelműen megkülönböztette a „klerikális reakció” és a vallásos világnézet elleni harcot: míg a vallásos világnézettel szemben „a felvilágosító és a nevelő munka” szerepét hangsúlyozta, addig a „klerikális reakció” ellen „az adminisztratív harc minden eszközét” igénybe veendőnek tartotta. Fontos változás, hogy a harcot immár nem általában az egyházak ellen kellett a párt-

⁶ MOL-M-KS-288-5/87. ó. e. Az MSZMP Politikai Bizottsága 1958. július 22-ei határozata a vallásos világnézet elleni eszmei harcról, a vallásos tömegek közötti felvilágosító és nevelőmunka feladatairól.

nak megvívni, hanem a „klerikális reakció” és a vallásos világnézet ellen – más és más eszközökkel. Ezzel együtt megszületett a szocialista állam és az egyházak békés egymás mellett élésének koncepciója, mely tartalmazta ugyan a vallásosság lassú elorszvasztásának hosszabb távú célját, ám közvetlen politikai célnak a papság lojalitásának szélesítését és az „egyházi reakció” elszigetelését tekintette. Az elképzelések végrehajtására 1959. június 2-án helyreállították az Állami Egyházügyi Hivatal önállóságát (Köbel, 2005. 76-78). Mivel Kádár maga is fontosnak tekintette az egyházakkal való kapcsolatot, a PB-üléseken szorgalmazta, hogy felkészült személyek foglalkozzanak az egyházi ügyekkel az ÁEH-nál és más szervezeteknél, így Hazafias Népfrontnál, tanácsoknál (Rajki, 2002). Tegyük hozzá: Kádár már fiatal pártfunkcionáriusként is foglalkozott az egyházakkal, hiszen ő volt a kivizsgálója az iskolák államosításakor a Pócspeti-ügynek, később ő volt a Mindszenty-ellenes kampány irányítója, majd belügyminiszterként ő felügyelte a bíboros elleni vádak összeállítását. Csak kevesek előtt ismert, hogy az MDP vezetősége 1950-ben Kádárt is delegálta a „klerikális reakció” elleni harcot vezető háromfős operatív bizottságba. Ezáltal olyan tapasztalatokra szert, amelyeket hatalomra kerülve hasznosítani tudott (Tabajdi, 2011).

Az '50-es évek végén és a '60-as évek elején váltakozva érvényesültek a megfélemlítési és „megnyerési” stratégiák az egyházak irányába, s hogy épp melyik került előtérbe, az részben a külső, nemzetközi körülményekkel, részben az aktuális belpolitikai helyzettel, részben a pártvezetésen belüli erőviszonyokkal függött össze. Az egyik párton belüli irányzat az engedékenyebb magatartás híve volt a vallással és az egyházakkal kapcsolatban, míg a másik kemény fellépéseket sürgetett, s továbbra is osztályellenségnek tartva az egyházakat, elleneztek az anyagi támogatásukat, s a lojális papsággal való együttműködést. Az utóbbi álláspontnak a korai Kádár-korszakban volt befolyása a pártvezetésben, később fokozatosan háttérbe szorult (Rajki, 2002). 1960-61-ben átmenetileg felülkerekedett a párt felső fórumain az az álláspont, hogy a mezőgazdaság kollektivizálása után a klérus maradt az egyedüli legális ellenség, ezért ide kell irányítani a fő csapást. Az MSZMP PB 1960. június 21-i határozata visszalépés volt az 1958-as egyházpolitikai irányvonalhoz képest, amennyiben leszögezte, hogy a belső reakció elleni harc többek közt az „illegális klerikális erők” ellen irányul.⁷

Az egyházpolitika hullámválása azt bizonyítja, hogy egyidejűleg volt jelen az egyházpolitikában a vallás- és egyházellenesség, valamint a relatív vallásszabadság és az egyházak bizonyos önállóságának elismerése. Amikor felerősödtek az egyházellenes nézetek, megszorítások és adminisztratív intézkedések következtek az egyházakkal

⁷ MOL-M-KS-288-5/188. ö. e. Jelentés a belső reakció elleni harc néhány kérdéséről.

szemben. A Hruscsov vezette szovjet vallásellenes kampány tetőpontján, 1958 és 1961 között került sor a papság elleni letartóztatások és koncepciók perek második nagy hullámára nemcsak a Szovjetunióban, hanem Romániában és Csehszlovákiában is (Bottoni, 2010). Magyarországon 1960 novemberében és 1961 februárjában két nagyszabású rendőrségi akcióra is sor került, amely során mintegy 300 egyházi, illetve egyházhoz kötődő személyt, illetve volt szerzeteseket vettek őrizetbe a hatóságok. 1964 nyaráig még több hasonló intézkedés igazolta, hogy a pártállam egyházpolitikai eszköztárában a '60-as évek elején még fontos szerepet játszott a megfélemlítés és a meggyengítés, miközben a Kádár-kormány lojális szövetségesként támaszkodni is kívánt az egyházakra a tévesz-szervezésben és a politikai konszolidációban.

A pártállam és az egyházak kapcsolatában egyértelmű javulás következett be a hatvanas évek közepére, ami összefüggött a hazai és a nemzetközi politikai változásokkal: 1962-ben befejeződött a mezőgazdaság kollektivizálása, s a VIII. pártkongresszus bejelentette a szocializmus alapjainak lerakását. 1963-ban helyreállították Magyarország ENSZ-tagságát, s Kádár amnesztiát hirdetett az 56-os elítélteknek. A nemzetközi enyhülési folyamat részeként látványos változás következett be a Vatikán keleti politikájában is („Ostpolitik). A Szentszék és a kelet-európai kommunista rezsimek között a tárgyalások új feltételek között indultak el az 1960-as évek elején. A változás, ami még XXIII. János pápa idején kezdődött, majd az 1963-ban megválasztott VI. Pál pápa alatt folytatódott, leginkább abban mutatkozott meg, hogy a Vatikán – eltérően a korábbi gyakorlattól – az egyház fennmaradása érdekében elfogadta a kommunista rezsimekkel való kollaborációt, s nem bátorította nyíltan az ellenállást (Gárdonyi, 2010). A Szentszék 1964-ben részleges megállapodást kötött a Kádár-kormánnyal, melyben elismerte az Elnöki Tanács előzetes hozzájárulási jogát a püspöki kinevezésekhez, valamint azt, hogy püspökök alkotmányra teendő esküje nem áll ellentétben püspöki esküjükkel.⁸ A megállapodás fordulópontot hozott a Vatikán és a kommunista blokk kapcsolatában: Moszkva először járult hozzá, hogy egy érdekszférájába tartozó ország kormánya a Vatikánnal megállapodást kössön, s a Vatikán is először fogadott el tárgyalófélként kommunista kormányt, s kötött szerződést vele.

Kádár János, miután megerősítette hatalmát, egyfajta haszonelvű kompromisszumot kötött az egyházak vezetőivel, némileg hasonlóan más társadalmi csoportok reprezentánsaihoz, s ennek keretében tette az egyházakat a fennálló rendszer működtetésének eszközeivé, egy szigorúan ellenőrzött rendszerbe integrálva azokat (Gyarmati, 2010). A nyílt represszió s a „bajszos püspökök” helyét kevésbé feltűnő állam-

⁸ A részleges megállapodás („agrément”) hivatalos szövegét sehol sem közölték, a Szentszék és a Magyar Népköztársaság csak rövid sajtónyilatkozatot adott ki róla. A Vatikán kérésére 1998-ban a magyar kormány még további 75 évre (2073-ig) zárolta az anyagot (Adriányi, 2004, 46).

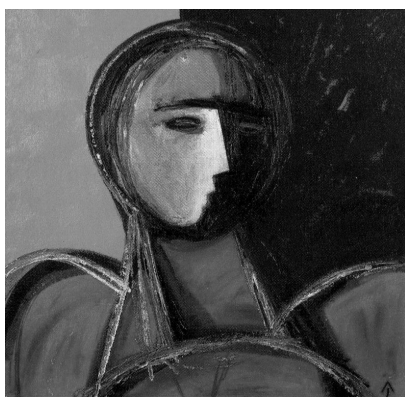

biztonsági módszerek és titkos megbízottak vették át. A párt kegyéből kapott csekély engedményekért – ahogy Lékai János bíboros fogalmazott: a „kis lépésekért” – cserébe az egyházaknak hozzá kellett járulniuk a szocialista rendszer elfogadtatásához, s folyamatosan az állampárt politikájának támogatására kellett buzdítaniuk híveiket. A Kádár-féle új egyházpolitika eredményességét jelzi, hogy egy-másfél évtized alatt sikerült kialakítani a hatalomhoz lojális egyházi bázist: 1977-ben már hat egyházi vezető ült a parlamentben képviselőként, 45 dolgozott a helyi tanácsokban, és százak tevékenykedtek a Hazafias Népfront különböző bizottságaiban (Balogh, 1997). Ám a hittanra beiratkozottak száma drasztikusan apadt, s a hívők száma is folyamatosan csökkent. Mindez azonban már egy újabb egyházpolitikai időszaknak tekinthető. Összegzőképpen megállapíthatjuk: a kommunista egyházpolitika két évtized alatt is sokat változott, s amit Rákosinak nem sikerült elérnie, azt Kádár az 1970-es évekre megvalósította: megtörte az egyházak befolyását, meggyengítette társadalmi bázisukat és szűk térre szorítva kontrollálta működésüket. Persze Kádár sikeréhez kellett Rákosi kudarcra, az 1956-os forradalom és leverése, s a „nagypolitikai” konstellációk is: a kommunista uralom kényszerű tudomásul vétele – külföldön és idehaza egyaránt.

IRODALOM

- ADRIÁNYI GÁBOR: *A Vatikán keleti politikája és a Vatikán 1939-1978. A Mindszenty-ügy.* Kairosz Kiadó, Bp., 2004.
- BALOGH MARGIT: *Egyházak a szovjet rendszerben (1945-1989).* In: Kolléga TARSOLY ISTVÁN (főszerk.): *Magyarország a XX. században.* 2. köt. Babits Kiadó, Szekszárd, 1997, 386-439.
- BALOGH MARGIT: „Isten szabad ege alatt” – az egyházak Magyarországon 1945 és 1948 között. In: Uő (szerk.): *Felekezetek, egyházpolitika, identitás Magyarországon és Szlovákiában 1945 után.* Kossuth Kiadó, Bp., 2008. 49-60.
- BALOGH MARGIT–GERGELY JENŐ: *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon, 1790-2005.* (Dokumentumok) II. köt. 1944-2005. História– Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet, Bp., 2005.
- BINDER RICHÁRD: *Az egyházak elleni politikai, ideológiai harc Magyarországon 1951/52-ben.* In: *Létünk*, 2010/3. sz. 27-37.
- BOTTONI, STEFANO: *Egy különleges kapcsolat története. A magyar titkosszolgálat és a Szentszék, 1961-1978.* In: Bánkuti Gábor–Gyarmati György (szerk.): *Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből.* Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára–Harmattan Kiadó, Bp., 2010. 253-280.
- GÁRDONYI MÁTÉ: *Túlélés–együttműködés–ellenállás. A katolikus egyház stratégiái a „népi demokráciákban”.* In: Bánkuti Gábor–Gyarmati György (szerk.): *Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből.* Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára–Harmattan Kiadó, Bp., 2010. 31-42.
- GERGELY JENŐ: *Egyházak, egyházpolitika 1956-ban.* In: *1956. Tanulmányok a forradalomról.* Szerk. Mózes Mihály és Kozári József. Líceum Kiadó, Eger, 2008. 22-33.

- GYARMATI GYÖRGY: *Egyház, sok rendszer és a történelmi idő. A 20. századi magyar egyháztörténet nézőpontjából.* In: Bánkuti Gábor–Gyarmati György (szerk.): *Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből.* Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára–Harmattan Kiadó, Bp., 2010. 13-30.
- MIRÁK KATALIN (szerk.): *Háló 1. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról 1945-1990.* Luther Kiadó, Bp., 2010.
- KISS RÉKA: Néhány megfontolás az egyházi közelmúlt vizsgálatának kérdéseire. *Kommentár,* 2006. 3. sz. 76-85.
- KÖBEL SZILVIA: „*Oszd meg és uralkodj!*”. Az állam és az egyházak politikai, jogi és igazgatási kapcsolatai Magyarországon 1945–89 között. Rejtjel Kiadó, Bp., 2005.
- LADÁNYI SÁNDOR (szerk.): *Adalékok a Magyarországi Református Egyházban az 1956-1957-es esztendőben történetekhez.* Kálvin Kiadó, Bp., 2006.
- RAJKI ZOLTÁN: Az állam és az egyház kapcsolatának jellemző vonásai a Kádár-korszakban. *Egyháztörténeti Szemle,* 2002. 2. sz. 74-86.
- ROSDY PÁL (szerk.): *A katolikus egyház 1956-ban.* Új Ember Kiadó, Bp., 2006.
- SOÓS VIKTOR ATTILA–SZABÓ CSABA–SZIGETI LÁSZLÓ (szerk.): *Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban.* Szent István Társulat – Luther Kiadó, Bp., 2010.
- SZABÓ CSABA: *A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a harvonas években.* Szent István Társulat, Bp., 2005.
- SZABÓ CSABA: *A „Világosság” fedőnevű belső rezidentúra az Állami Egyházügyi Hivatalban.* In: Bánkuti Gábor–Gyarmati György (szerk.): *Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből.* Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára – Harmattan Kiadó, Bp., 2010. 207-252.
- SZÁNTÓ KONRÁD: *Az 1956-os forradalom és a katolikus egyház.* Szent Maximilian Lap – és Könyvkiadó, Miskolc, 1992.
- TABAJDI GÁBOR: A hatalom és az egyházak (Kádár János nyilatkozati alapján). *Egyházforum,* 2011. 3. sz. 18-25.
- VÖRÖS GÉZA: *Egyházak az állambiztonsági dokumentumokban.* In: Bánkuti Gábor–Gyarmati György (szerk.): *Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből.* Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára–Harmattan Kiadó, Bp., 2010. 281-333.

Aknay János: *Órangyal; Egyedül*